

Det är inte ditt fel! Om etik i bibliotekarieyrket

Svenska Läkaresällskapet håller till på Klara Östra Kyrkogata i Stockholm. Carl Westman utformade lokalerna i den jugendstil som då – 1906 – var högsta mode. Idag är det med kärlek bevarat och man kan njuta av granitreliefer, mosaikgolv, schablonmålade väggbeklädnader i tyg, ljuskronor som i harmoni går ihop med den svepande stuckaturen i taket. I den lilla broschyren som fanns tillgänglig står att huset är en klenod i svensk arkitektur. Det lär inte ha undgått någon av de drygt 70 deltagare som bevistade Ikoner-Akademiens i samarbete med DIK konferens om etik den 19 januari 2005.

Efter frukostkaffe och välkomstord av Jan-Eric Malmquist, talade Elisabet Pallin från Sveriges Farmaceutförbunds Etikråd om parallellerna mellan bibliotekarier och farmaceuter: båda är väl utbildade yrkeskårer med mycket kontakt med allmänheten.

Farmaceuter innefattar två yrken: apotekare som det tar fem år att utbilda sig till och receptarier som tar tre. Det krävs legitimation för att få tjänst och de största arbetsgivarna är apotek, läkemedelsindustrin och olika myndigheter. Etik är en viktig del av farmaceutens vardag. En etisk grund ger möjlighet till vägval och eftertanke i handlandet, vare sig det gäller forskning baserad på djurförsök eller att hindra en frekvent kund med recept från flera läkare att fastna i tablettmissbruk. Som stöd finns en skrift ”Etiska riktlinjer för farmaceuter” utarbetad av Etikrådet. Normerna utgår från den biomedicinska etikens grundläggande principer med godhetsprincipen (sträva efter att göra gott), människovärdesprincipen (att inte skada eller döda, respektera alla människors lika värde), autonomiprincipen (respektera andras rätt till integritet och självbestämmande) samt rättvisepincipen (lika fall bör behandlas lika, fördela nyttigheterna rättvist). De etiska riktlinjerna måste vara förankrade i yrkeskåren och de bör vara konkreta samt lätta att minnas och ha med i det dagliga arbetet. I vardagen är det dock vanligt att etiska värden kolliderar med varandra, t.ex. att individens rätt till integritet ställs mot hälsa. Då krävs samtal med kollegor för att man ska komma fram till ett gemensamt förhållningssätt, säger Elisabet Pallin och nämner också den moraliska stressen som många utsätts för: när man vet vad som är rätt, men inte kan göra det p.g.a ekonomiska eller organisatoriska hinder.

Robert Wallace Vaagan från Högskolan i Oslo talade om etiska riktlinjer inom bibliotekssamfundet och bibliotekarieprofessionen. Han berättade att det i Norge finns en etisk kod utarbetad för fackbiblioteken, men inte för folkbiblioteken. Däremot finns ett fåtal folkbibliotek som löst detta lokalt och formulerat ett eget etikprogram. Målet är att införa en nationell standard för alla bibliotek, påpekade Robert Vaagan samtidigt som han gav DIK en eloge för arbetet inom samma område. Fackbiblioteken följer IFLA Core values och de bygger på motsvarande fyra principer som Elisabet Pallin talade om inklusive en icke-diskriminieringsklausul. Dessa berör bibliotekens oberoende ställning i samhället, censurfrågan, värnande om yrkesintegritet inklusive möjligheten att skapa goda samlingar efter objektiva kriterier (dvs oavsett personliga intressen) samt yttrandefrihet. Avslutningsvis visade Robert Vaagan att steget från biblioteksetik till informationsetik inte är långt. Vissa begrepp och termer är tätt sammanbundna, och det som kallas folkbibliotek idag kan mycket väl framöver kombineras också med många andra tjänster. Då kan etiska frågor som tystnadsplikt och egendomsrätt med exempel på samkörning av datorer och nedladdning av programvara uppmärksammas på ett annat sätt än vad som sker idag.

http://www.jbi.hio.no/bibin/BoS31/bibled/Ikoner_Stockholm.htm

Anne-Sofie Rabe Bøe från Bærum bibliotek fortsatte med att ge en bild av hur etiskt arbete kan fungera på ett enskilt folkbibliotek i Norge. I Bærum började arbetet våren 2002 efter en

föreläsning om etik. Det svåraste var att få igång debatten och skapa ett intresse för saken bland personalen. Bibliotekarier har en maktposition med kunskap, möjlighet att censurera och felinformera. Därför är det viktigt med ett etiskt regelverk som ligger till grund för det dagliga handlandet. Efter hand visade det sig viktigt för yrkeshedern, samt vad låntagaren kan förvänta sig av biblioteket.

Första insatsen i det praktiska arbetet var att kolla om det fanns några etiska regler som kunde återanvändas och man gjorde också ett studiebesök på Deichmanske bibliotek. Till sist enades man emellertid om att använda fackbibliotekens etiska kod, men man justerade den till att omfatta även kanslisterna genom att ändra begreppet bibliotekarier till bibliotekspersonal. Man gjorde också tillägget att användare ska ha rätt till samma service oavsett vilken del av kommunen de kommer ifrån samt att man ska respektera upphovsrättsliga regler och t.ex. inte installera programvara som det inte finns licens till. Det är viktigt med riktlinjer av generell karaktär som fungerar, poängterade Anne-Sofie Rabe Bøe. Den etiska koden innehåller inga regler utan är vägledande. Den visar ett sätt att förhålla sig till etiska frågor inom professionen. Etik är numera en stående punkt på alla personalmöten i Bærum och det finns funderingar på att skapa en databas med etiska problem i det dagliga arbetet och hur man löst dem. För som sagt, de finns hela tiden i vardagen: som den där lille pojken som blev satt att vakta sin lillasyster på barnavdelningen medan mamma var och arbetade och hur bibliotekspersonalen hanterade det.

Charlotta Thorell föreläste sedan med utgångspunkt i magisteruppsatsen "En studie av hur the Patriot act har påverkat tre amerikanska bibliotek" som hon skrivit tillsammans med Jonas Pettersson. Lagen the Patriot act infördes efter terrorattacken den 11 september och röstades igenom utan större väsen. I korthet innebär den att FBI av biblioteken kan begära information om låntagare samt konfiskera pc samtidigt som biblioteken inte får berätta det för någon. En låntagare vet alltså inte om huruvida han/hon är föremål för undersökning. ALA har skrivit en resolution för att visa var det står i frågan och uppmanar biblioteken att informera om vad lagen innebär. Detta har för de tre undersökta biblioteken inneburit ändrade rutiner. Numera raderar man samtliga utlåningsuppgifter så fort en bok är återlämnad, istället för att invänta den automatiska radering som sker när boken på nytt blir utlånad. Eftersom man inte får tala om att FBI varit där, talar man istället om via anslag när FBI inte varit där.

Detta sätter givetvis de etiska regler som ALA utformat på prov. I Library code of ethics betonas låntagarnas integritet och yrkesrespekt kollegor emellan. Sedan drog Charlotta Thorell paralleller till svensk lagstiftning, pekade på bibliotekets roll i Helén-mordet och läste högt ur svenska sekretesslagen: om ingen tar skada får man berätta. Men hur vet man det? I USA är de etiska riktlinjerna mer omfattande, konkreta och tydliga än i Sverige. Det innebär rent konkret att fler i USA känner till de etiska reglerna. I Sverige vet de flesta om att de finns, men förstår inte intentionerna bakom dem. Varför, undrade Charlotta, varför är detta inte viktigt i Sverige? Är det för att vi ännu inte haft något intrång i vår lagstiftning? Etik handlar om värderingar, inte att man ska tycka samma sak. Visst brottas vi med dagliga etiska problem på biblioteket: mannen som ville veta om sambon har några fler böcker hemma som inte är återlämnade, telefonmeddelandet från biblioteket som talar om för mamman i familjen att boken "Att vänta barn" som hennes 17-åriga dotter beställt nu är kommen. Aningslöst handlar bibliotekspersonalen efter eget tycke, utan att inse vilka dimensioner till synes obetydliga saker kan få. Sverige behöver göra sina riktlinjer betydligt konkretare och de bör föras in i grundutbildningen, avslutade Charlotta Thorell.

Efter anförandet fortsatte diskussionen bland publiken. Robert Vaagan påpekade att de tre refererade biblioteken ligger i Kalifornien som anses vara den liberalaste av staterna. Hur det fungerar i de mer konservativa delarna är höljt i dunkel. CIPA:s (och andra leverantörers) filter för ekivoka internetsidor debatterades liksom hur forskningen påverkas i längden. I Umeå har universitetet fått förfrågningar från polisen om loggar, något som väckt debatt eftersom man inte vet hur önskemålet skall hanteras. Finns risken att bli stämplad som terrorist för att man t.ex. forskar inom vissa områden inom bioteknik?

Felipe Estrada från Institutet för Framtidsstudier inledde eftermiddagens pass. Han har forskat kring brottsutveckling och våld i Sverige. Alla menar att våldet har ökat, men statistiken ger inte ett enhetligt stöd för påståendet. Detta ger intressanta frågeställningar: om nu våldet inte ser ut som man tror, hur påverkar det då ens handlande? Vad gäller brottsstatistiken dominerar stölderna med 60%. Därefter kommer Brott mot personer och Skadegörelse på delad plats. De diagram som Felipe Estrada lade fram visade tydligt ett trendbrott under 90-talet. Samma trend har märkts i övriga Europa. Problemet med diskrepansen mellan utförda brott och anmälda är inte så stort vad gäller just stölder genom kopplingen till försäkringar och detta i sin tur ger lägre mörkertal. Vad gäller ungdomsbrottslighet skymtade en förändring redan under 70-talet, då den stigande kurvan sedan efterkrigstiden planade ut.

Ökar våldet i Sverige? Kriminalstatistiken över anmälda brott svarar ja, och praktikernas (lärare, fritidspedagoger m.fl.) uppfattning är densamma. Men frågan är om våldet verkligen ökat eller om det är samhällets acceptans som minskat? Man anmäler fler brott idag än vad man gjorde tidigare, berättade Felipe Estrada med exempel från skolans värld. Tidigare fanns ett synsätt som gick ut på att problemen löstes inom skolan. Numera polisanmäls betydligt fler incidenter och i massmedia talar man inte om barnen i skolan utan om gärningsmännen i skolan. När omvärlden förändras genom attityder och ändrat beteende blir det svårare att tolka statistiska uppgifter som löper över en längre period. Tittar man på enskilda delar syns tydligt en minskning av rapporterat gatuvåld, medan däremot våld på arbetsplatser har ökat. Våld som kräver läkarvård är inte lika vanligt idag som på 70-talet. Naturligtvis har massmedia stor del i den förändrade attityd som kan sammanfattas med att tidigare var brott ett individproblem, numera är det ett samhällsproblem. Istället för att fördöma, ursäktar man brott. Det finns också en ökad tendens till att rasifiera brottsutvecklingen, men man kan lika väl socialisera den: dvs det begås fler brott av personer inom lägre samhällsklasser än av personer inom högre. Dock kvarstår en känsla av att våldet i samhället ökat idag. Kanske vi helt enkelt inte längre accepterar avvikande beteende i samma omfattning.

Vilhelm Backman arbetar med säkerhets- och fastighetsfrågor inom Stockholms stadsbibliotek. SSB består idag av 43 olika bibliotek och har i runda tal 500 anställda. Man anlitar 16 olika fastighetsägare. Brottsstatistik har förts under de senaste 5 åren, och den visar totalt på 103 anmälda skador – varav 90% är stöld och inbrott – på 25 miljoner besökare. Det är inte mycket! I de övriga anmälda brotten ingår två studenter som började slåss, ett antal missbrukare som stört samt en blottare på barnavdelningen. Man har haft besök av SÄPO två gånger. En av gångerna gällde det ett gäng nazister som använde publika pc för att skicka ut politisk propaganda. Etiken är en viktig del även ur säkerhetsaspekten, menar Vilhelm Backman. Gemensamma värderingar som formuleras på ett klart och pedagogiskt sätt är viktigt både för den personliga tryggheten, arbetsmiljön och den tekniska säkerheten. Adekvat utbildning och tydliga formuleringar ökar kunskapen och minskar utrymmet för egna tolkningar. Därmed ökar också säkerheten. Slutligen illustrerade Vilhelm Backman sitt budskap med hjälp av en pedagogisk overhead-bild: alla har ett ansvar och tillsammans skapar man en etisk grund som främjar säkerheten på biblioteken.

Under senhösten har Kungl. biblioteket skakats av en omfattande stöldhärva där en högt uppsatt tjänsteman varit inblandad. Om hur ledningen hanterade den uppkomna krisen talade riksbibliotekarie Gunnar Sahlin med imponerade öppenhet. För honom kom den här konferensen som en möjlighet att koppla samman de värderingar och åtgärder som gjorts under resans gång. Kanske hade det mer med krishantering än etiska frågor att göra, men i botten finns frågan om det öppna samhället.

Under hösten hade man upptäckt stölderna och i november stod det klart att det var ett internt brott. Polisen kontaktades omedelbart och redan samma dag arresterades en person. Polisen arbetade snabbt och effektivt och efter ett kort tag stod erkännandet klart. Så långt hade allt löpt på räls, men därefter blev det mer komplicerat. Polisen ville hemlighålla affären för att kunna göra internationella efterforskningar och frilägga häleridelen, men samtidigt som man på KB var medveten om att nyheten skulle kunna brisera när som helst och man till varje pris ville undvika en situation där personalen skulle bli informerad via medierna. Till slut enades man om en tidpunkt för interninformation som i efterhand visade sig vara i sista sekund för redan senare samma dag blev medietrycket svårhanterligt. Man hade en noga utarbetad plan för hur de olika avdelningarna skulle informeras. Den anhållne hade innehaft en chefsroll och många hade haft ett nära samarbete med och förtroende för honom. Självklart vållar sådant stor oro och skapar en känslig situation. Samtidigt som det var viktigt att bibehålla respekten för samtliga inblandande, fastlåg ändå detta faktum att en duktig tjänsteman genom sitt handlande hade svikit inte bara sina arbetskamrater utan också själva biblioteket och sin yrkesroll. Den informationskedja som skapades var oerhört viktig för förståelsen. Därefter tog en mer traditionell krishantering över med tyngdpunkt på den utsatta enheten, med företagshälsovård och samtalsstöd inblandade. När en sådan här ofattbar sak händer, är det mycket viktigt att öppna arbetsplatsen för samtal och låta människor få tala om det som hänt: en lärdom som Gunnar Sahlin flera gånger återkom till samtidigt som han uttryckte sin beundran för personalens sätt att ställa upp för verksamheten under den svåra tiden.

Relativt snabbt tillsattes en ny chef för enheten och arbetet med att se över säkerhetsdelen för att undvika liknande händelser i framtiden forcerades. Under denna tid hade den anhållne personen blivit frisläppt i väntan på rättegång och bara kort efter kom nästa chock: explosionen på Surbrunnsgatan. Detta var nästan värre att hantera än själva stölden, menade Gunnar Sahlin. All osäkerhet om vad som hänt, alla rykten som kom i omlopp innan vissheten var ett faktum. Och tanken som skakade flera, att det bakom allt felaktigt handlande ändå fanns en människa. Flera medarbetare i organisationen ifrågasatte sig själva och undrade om man kunde gjort något för att förhindra det som hänt. Dödsfallet var ett hårt slag och tärde på arbetsklimatet. Det var många nya frågor som kom upp, t.ex om KB skulle flagga på halv sång. Det bestämdes att man inte skulle göra det med motiveringen att vederbörande inte varit anställd på KB då han avled.

Hur står då bibliotek rustade i sådana här situationer? De är bra på struktur och det är oerhört viktigt i kris. En homogen organisation och vana vid folk är också goda förutsättningar. Gunnar Sahlin menade att KB har gått stärkt ur krisen. Det kommer en utvärdering senare, men som det känns för stunden har man skött det bra. Vilka är då de lärdomar man fått? Först och främst att det är viktigt med information och att det gäller att snabbt nå ut med den. Vet man inget är det bättre att tala än tiga. För det andra är det viktigt att få prata om det som hänt. Bearbetning sker genom samtal. Det är också av vikt med ett distinkt ledarskap och ansvarsfulla medarbetare. Vilka som lever upp till det visar sig väldigt tydligt i en sådan här situation.

Har då hela bibliotekarierollen påverkats av det som skett? Svaret är entydigt nej. Det finns enstaka personer som inte uppfyller de krav som ställs, men så är det inom alla yrken. Det går inte att utifrån en enda händelse bygga ett Fort Knox när en del av bibliotekens uppdrag är att tillhandahålla. Dock finns en balans som man måste lära sig att leva med och vissa risker måste man ta. Vår stolthet är våra öppna bibliotek och den yrkesetiken måste bestå även om vissa praktiska säkerhetsfrågor som t.ex. övervakningskameror bör diskuteras i perspektiv av vad som hänt.

Dagens slutpunkt var en paneldebatt med föreläsarna på podiet. Britt Marie Häggström inledde med att tala om hur man kan gå vidare med det etiska arbetet. Låt det bli en del av vardagen! Hon tog som exempel hur det kan appliceras på inköpsarbetet istället för att låta egna intressen styra. Robert Vaagan menade att man får börja med att öppna för en fortsättning. Etiken är en kompass som anger vägval, och det är en fördel om alla inom organisationen har likadana kompasser.

En av deltagarna påpekade att det finns en väsentlig skillnad vad gäller situationen för farmaceuter och bibliotekarier. Farmaceuterna får sitt etiska arbete förankrat uppifrån organisatoriskt sett medan bibliotekarier får fixa det själv om det ska bli något. Och återigen påpekades att bristen på förståelse hos politikerna ligger i vägen för utvecklingen. Gunnar Sahlin konstaterade att vi har en bibliotekariekår som bli allt mer splittrad med olika arbetsgivare och allt större skiftningar vad gäller arbetsuppgifter. Det försvårar uppdraget att skapa något gemensamt. Britt-Marie Häggström höll inte riktigt med: en grundläggande attityd inom yrket finns ju ändå. Därefter gick diskussionerna fram och tillbaka mellan ämnena och man resonerade kring vad en bibliotekaries arbetsuppgifter egentligen består av, om det ingår att behöva köra ut missbrukare som stör eller om vaktbolag ska anlitas för den uppgiften.

Innan sista ordet blev sagt av Jan-Eric Malmquist skapade Britt-Marie Häggström en arbetsgrupp som ska arbeta vidare inom det etiska området, och jag läste en sista gång det vackert utsirade baneret på salens väggar: "Till vetenskapens fullkomnande genom inbördes meddelande af kunskaper och samlad erfarenhet."

Eva Ingvarsson, BTJ